

EVA SCHANDEVYL

Tussen revolutie en conformisme : Het engagement en de netwerken van linkse intellectuelen in België, 1918-1956

Brussel, ASP Publishers, 2011, 408 p.

Dit boek is het herwerkte doctoraatsproefschrift waarmee Eva Schandevyl in 2003 tot doctor in de geschiedenis promoveerde. Het behandelt de maatschappelijke en culturele invloed van linkse intellectuelen in België tijdens het Interbellum en na de Tweede Wereldoorlog. In haar inleiding heeft Schandevyl het over “de waarden” op basis waarvan intellectuele groepsvorming gebeurde en de discours waarrond intellectuele netwerken tot stand kwamen. Daarnaast wil ze ook oog hebben voor de manieren waarop binnen de socialistische en communistische bewegingen werd nagedacht over intellectuelen en hun maatschappelijke functie (p. 15). Zoals de titel al aangeeft, ontwaart ze daarbij een spanningsveld tussen bepaalde “idealen” (“vrede en voorspoed, sociale rechtvaardigheid en vooruitgang”) en wat ze “de concrete verwezenlijking ervan” noemt (p. 15). Die idealen brachten een groot aantal internationalisten, communistische intellectuelen, *compagnons de route*, humanitaire socialisten en pacifisten samen, maar er ontstonden ook divergenties en breuklijnen.

Alvorens daar dieper op in te gaan, verduidelijkt Schandevyl wat ze onder intellectuelen verstaat. Het gaat om een “intellectuele klasse” bij wie “een echte plicht tot engagement leefde” (p. 15). Een intellectueel wordt dus niet alleen bepaald door zijn beroepsactiviteit, maar ook door het “engagement” dat hij opneemt door zich in het maatschappelijke debat te mengen. De Eerste Wereldoorlog fungeerde in die zin als een katalysator

voor het ontstaan van een intellectuele klasse. Traditioneel verwijzen historici naar de Dreyfus-affaire (“*J’Accuse*” (1898) van Emile Zola), maar pas na de Grote Oorlog zouden vage verlichtingsideeën en grote humanistische principes zich uitkristalliseren in ideologische principes en stellingnamen. Verwijzend naar Bourdieu, problematiseert Schandevyl de vermeende tegenstelling tussen de “onafhankelijke (geest) en de (politieke) macht” (p. 17). Het is net aan zijn autonomie en professionele status, dat het individu zijn gezag ontleent om als intellectueel te kunnen optreden. De notie ‘autonomie’ is met andere woorden zelf door en door ideologisch. Ondanks haar verwijzingen naar sociologen als Karl Mannheim en Theodor Geiger, wordt het ideologiebegrip echter amper bij haar analyse betrokken. Daardoor wordt die ‘autonomie’ – wat België betreft – uitsluitend gerelativeerd met verwijzingen naar de voortschrijdende verzuiling en de intellectuele uitstraling van Frankrijk (p. 17). Dit uit zich ook in haar onderscheid tussen “vrijzwevende” (dixit Mannheim) en “organische intellectuelen” (dixit Gramsci) (p. 353). In tegenstelling tot organische intellectuelen, zouden vrijzwevende intellectuelen immers niet aan een klasse gebonden zijn.

Een dergelijke benadering maakt de notie ‘engagement’ uit de ondertitel eigenlijk tot een historisch a priori. De vraag naar het spanningsveld tussen het engagement en de concrete verwezenlijking ervan, kan daardoor uitsluitend *binnen* de ideologie worden beantwoord. De notie ‘engagement’ kan bovendien verwijzen naar een volutaristisch activisme (De Man), dat in de jaren dertig verbindingen mogelijk maakte met een aantal rechts-autoritaire tendensen. In de eerste decennia van de Twintigste Eeuw werden in

de schoot van de socialistische arbeidersbeweging pogingen ondernomen om de materialistische fundamenteën van het marxisme te ondergraven. Een 'ethisch activisme' werd in het verweer gebracht tegen een vermeend 'historisch determinisme', dat in verband werd gebracht met 'materialisme' en 'individualisme'.

Dit 'ethisch activisme' richtte zich op een 'spirituele' en 'morele' omwenteling, die een nieuwe maatschappelijke orde zou inluiden. Zowel het revolutionaire syndicalisme van Sorel als het 'ethisch socialisme' van De Man, gingen uit van een socialisme zonder proletariaat. De natie in haar geheel werd als een drijvende revolutionaire kracht beschouwd. Het primaat van de politiek op de economie werd gearticuleerd als een onderwerping van de materie aan 'voluntarisme' en 'vitalisme'. De notie 'engagement' is dus eigenlijk geen sociaal-wetenschappelijk concept, maar een onderdeel van de te behandelen problematiek. De intellectueel kon in deze context deel uitmaken uit van een 'morele elite', die boven het 'partijgekrakeel' stond en werkte vanuit het primaat van 'de idee'. De opheffing van het onderscheid tussen organische en vrijzwevende intellectuelen maakte in die zin deel uit van een welbepaalde discursieve praktijk. De intellectueel kon zich zogezegd ten dienste stellen van de 'gemeenschap' en zich tegelijk beroepen op een bepaalde 'autonomie'. Dit geldt met name voor een aantal "non-conformisten" (p. 171) uit de jaren dertig, die "de ideologische aflijning probeerden te overstijgen" (p. 357). Het is onder deze abstracte noemer dat in de loop van de jaren dertig tal van (tijdelijke) allianties mogelijk waren.

Naast de geschriften en de bijdragen in tijdschriften neemt Schandevyl ook de tijdschriften zélf als startpunt. Tijdschriften dragen immers niet alleen een bepaald "engagement" uit, maar geven ook vorm aan een bepaalde "sociabiliteit" (p. 20). Schandevyl besteedt daarbij aandacht aan het individuele traject van een aantal intellectuele actoren en doet daarvoor een beroep op persoonlijke geschriften, autobiografieën, brieven, enz. Ze komt zo tot een *histoire croisée* waarbij ze de Belgische casus kan koppelen aan transnationale processen en ontwikkelingen (p. 21).

Het eerste deel beslaat vijf hoofdstukken en behandelt het interbellum. Het tweede deel gaat dieper in op communistische intellectuelen, humanistische socialisten en progressieve christenen tijdens de Koude Oorlog.

Schandevyl benadrukt dat de interactie tussen de intelligentsia en de politieke linkerzijde niet altijd even vlot verliep. Ze verwijst daarvoor onder meer naar de verzuiling en dus het gewicht van de socialistische beweging in Franstalig België en de katholieke zuil in Vlaanderen. Onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog werden massificatie en modernisering opgevangen binnen verzuilde structuren, met in de marge daarvan ruimte voor pacifistische en mondialistische netwerken. Het zal niemand verbazen dat de netwerken die in kaart worden gebracht, vooral Franstalig waren en in en rond de ULB tot ontwikkeling kwamen. Intellectuelen gedijen haast per definitie in een (groot) stedelijke omgeving, maar tegelijk verbleekt Brussel tegenover steden als Parijs, Londen of Berlijn. Hoe inter- of transnationaal bepaalde netwerken ook waren, het belang van de

meeste actoren reikte meestal niet verder dan de landsgrenzen. Deze nogal basale opmerking relateert enigszins het gewicht dat aan bepaalde figuren gegeven wordt.

Door microscopisch te werk te gaan, kan Schandevyl echter ook interessante verbanden blootleggen tussen een aantal figuren en stromingen. De crisis van de jaren dertig maakte in België convergenties mogelijk tussen socialisme, communisme, anarchisme en fascisme. In hoofdstuk vier heeft Schandevyl het over een aantal “non-conformisten die opriepen tot een algemene revolutie, waarin de begrippen persoon en gemeenschap centraal stonden” (p. 171). In het werk van Hendrik De Man mondden antimarxistisch socialisme en antiliberaal nationalisme uiteindelijk uit in rechts autoritarisme. De verhouding tussen communautaristisch personalisme en fascisme werd reeds gethematiseerd door Zeev Sternhell¹. Schandevyl brengt echter een aantal minder bekende figuren voor het voetlicht en kadert de opgang van het *socialisme national* (1937) van De Man in een bredere politieke en culturele context. Het sociaal-flamingantische tijdschrift *Menschen* bijvoorbeeld, werd in 1929 opgericht en citeerde expliciet De Man en Sorel als inspiratiebronnen. Met zijn “Plan van de Arbeid” (1933), dat steunde op een zogenaamd ‘ethisch socialisme’, probeerde De Man het fascisme in snelheid te nemen. De theoretische component steunde op een verwerping van de marxistische meerwaardeleer en stelde het socialisme voor als een superieure ethische gezindheid.

De politieke component voorzag in een corporatistische orde en een versterking van de uitvoerende macht. Vanuit zijn verwerping van het materialisme, maakte het activistisch voluntarisme van De Man ook verbanden mogelijk met het invloedrijke Franse personalisme (*Esprit*) en het anarchisme (*Le Rouge et le Noir*). Een aantal personalisten en anarchisten zou na mei 1940 zijn ‘engagement’ verder zetten aan de zijde van de Duitse bezetter. Wat de analyse van Schandevyl zo interessant maakt, is dat ze tegelijk toelaat om ook (uiterst-)rechtse vormen van antifascisme te thematiseren. De kritiek van het materialisme kon zich immers langs verschillende lijnen verder ontwikkelen.

In het laatste hoofdstuk over de vooroorlogse periode komt bijvoorbeeld het individuele traject van Max Lamberty aan bod. Olivier Boehme behandelde Lamberty al eerder in zijn doctoraat over de Conservatieve Revolutie in Vlaanderen². Schandevyl noemt hem “een intellectuele bruggenbouwer” (p. 209). Als filosoof van de Vlaamse Beweging, opponeerde Lamberty “de idee” aan “de materie” (p. 209) en analyseerde van daaruit het ontstaan en de ontwikkeling van zowel het fascisme, het communisme als het nazisme. Zijn kritiek op voornoemde ideologieën was onduidelijk en reeds tijdens de bezetting was hij betrokken bij de oprichting van de latere BSP. Lamberty deelde ontegensprekelijk een aantal uitgangspunten met De Man, maar niet zijn ‘engagement’. De doorwerking van de ideeën van – de gedefenestreerde – Hendrik De Man komt aan bod in het tweede deel³.

1. Z. STERNHELL, *Ni gauche ni droite : l'idéologie fasciste en France*, Bruxelles, Ed. Complexe, 2000. 2. O. BOEHME, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum*. Leuven, Acco, 1999. 3. Over de doorwerking van het ethische antikapitalisme van de planstaat in het naoorlogse België : A. RASCO, *Tragedie, authenticiteit en antikapitalisme. Omtrent de beeldende schrijftuur van de Grote Staking* (http://www.dacob.be/ONLINETEKSTEN/Alain_Rasco_Grote_Staking.pdf).

Het tweede deel behandelt de Koude Oorlog en dan vooral de lotgevallen van socialistische en communistische intellectuelen en kunstenaars. De disciplinerende van communistische intellectuelen wordt gekaderd binnen de bredere ontwikkelingen van de partij. Een aantal gecanoniseerde opvattingen omtrent de zogenaamde 'destalinisatie' van de KPB in 1954 komt daarbij op losse schroeven te staan. In haar individuele portretten slaat Schandevyl ook een brug naar de vooroorlogse periode. Opnieuw valt de cruciale rol van de Université Libre de Bruxelles op. De soms hallucinante praktijken – met de Lyssenkozaak als tragiekomisch dieptepunt – binnen de KPB komen uitgebreid aan bod.

Het naoorlogse socialisme wist zich relatief snel te herstellen van het autoritaire avontuur waarin Hendrik De Man het gestort had. Ver van de officiële partijinstanties werd echter een nieuw 'ethisch socialisme' ontwikkeld. De *Cahiers Socialistes* probeerden een links alternatief voor te stellen voor het "parlementaire, formele en conformistische socialisme" van de BSP (p. 303). Hun 'engagement' steunde volgens Schandevyl op "een reeks essentiële morele waarden, zoals vrijheid en morele waardigheid" (p. 303). Het tijdschrift verscheen tot 1953, maar oefende een diepgaande invloed uit op latere generaties socialistische in België. De spilfiguur was Georges Goriely, die in 1949 aan de ULB promoveerde met een thesis over Georges Sorel. De *Cahiers* ondernamen verwoede pogingen om diens voluntaristisch activisme te reanimeren. De historicus Georges Rifflet duwde het tijdschrift nadien in een meer praktisch-politieke richting. In de jaren zestig was hij onderzoeksleider aan het *Institut de Sociologie* en speelde een vooraanstaande rol

in de *Mouvement Européen*. Rifflet onderhield ook banden met André Renard en diens revolutionaire syndicalisme. Een gedeelde fascinatie voor het Soreliaanse voluntarisme maakte in de jaren vijftig convergenties mogelijk tussen het tijdschrift *Socialisme* en syndicalistische technocraten uit het ABVV. Het "Programma voor structuurhervormingen" werd voor het eerst uitgetekend in de commissie-Renard (1952-1958). Het renardistische antikapitalisme steunde grotendeels op een demanistische kritiek van de "geldmachten" (het 'grootkapitaal', de 'grote financiers en speculanten') die de belichaming waren van het 'irrationele' karakter van de Belgische politieke, economische en sociale verhoudingen. Defensieve investeringspatronen zouden doorbroken worden door 'rationele' planning en controle. Het zogenaamde primaat van de politiek op de economie, sloeg zich – net als bij De Man – neer in het humanistische primaat van de menselijke arbeid op het geld.

Een gelijkaardige kritiek op het kapitalisme als een *désordre établi* (p. 344) vinden we terug bij de Belgische deelnemers aan het tijdschrift *Esprit*. Met het verlangen naar deconfessionalisering en een samenwerking tussen katholieken en socialisme, probeerde de groep de voortschrijdende verzuiling te omzeilen. De verschillende discussiegroepen stonden uiteindelijk aan de wieg van het *Centre de recherche et d'information socio-politique* (CRISP). Daarmee kan ook de vraag worden gesteld naar de impact van bovenstaande ontwikkelingen op de sociale wetenschappen in België. De verschillende convergenties die in het onderzoek van Schandevyl naar voren komen, vormen voorts een interessante insteek om

het voortschrijdende proces van massificatie en secularisering vanaf de jaren zestig te onderzoeken.

Widukind De Ridder